

УДК 159.922.8

Н. В. МИХАЛЬЧЕНКО

м. Миколаїв

madam.mixalchenko@yandex.ru

РОЛЬ СІМ'Ї В РОЗВИТКУ ПАТРІОТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті автор показує роль сім'ї у розвитку патріотичної рефлексії особистості молодшого школяра. В процесі проведеного дослідження вивчались засоби, які впливають на розвиток патріотичної рефлексії учнів. Без активної участі батька і матері в житті школи, без постійного духовного спілкування і взаємного духовного збагачення дорослих і дітей неможлива сама сім'я як первинний осередок суспільства. Сім'я позитивно впливає на розвиток та формування патріотичної рефлексії тоді, коли цілеспрямовано і систематично вирішує конкретні завдання з патріотичного виховання. Ефективність формування патріотичної рефлексії дітей в родині залежить від позитивного, гуманно і ментально зорієнтованого клімату міжособистісних взаєностосунків її членів та усвідомленого проектування батьками психолого-педагогічного змісту взаємодії з дітьми.

Ключові слова: рефлексія, патріотична рефлексія, патріотична самосвідомість, патріотизм, ідентифікація, патріотичне виховання учнів, сім'я, родина, народна ідеологія.

Проблеми розвитку рефлексії, самосвідомості, самоконтролю, саморегуляції особистості посідають одне з головних місць у сучасній психологічній науці.

Рефлексію особистості ґрунтовно дослідив у своїх працях І. Д. Бех [1]. Рефлексія в широкому розумінні є відображенням себе, свого внутрішнього світу і власної поведінки в свідомості особистості. Вона є основою розвитку самосвідомості та об'єднує самопізнання, переживання свого ставлення до себе та саморегуляцію своєї поведінки. Виділяють інтелектуальну та особистісну рефлексію, остання має особливе значення для патріотичного розвитку дитини. Особистісна рефлексія є здатністю людини осмислювати свої спонуки, прогнозувати наслідки своїх дій для себе та інших, узгоджувати свої цілі з засобами їх досягнення.

Найважливішою властивістю особистісної рефлексії є те, що в ході її здійснення змінюються функції психіки людини як її об'єкта. Л. С. Виготський так висловився про дію рефлексії: «Те, що я розмірковую про явища зовнішнього світу, нічого в них не змінює, але те, що я осмислюю афекти, що я ставлю їх у інші відношення до мого інтелекту та інших інстанцій, багато, що змінює в моєму психічному житті» [2, 342]. Сміслоутворення в зв'язку з свідомою регуляцією особистістю своїх дій вперше детально проаналізовано

Л. С. Виготським. Усвідомлення, осмислення ситуації не лишається нейтральним по відношенню до дії, а безпосередньо впливає на неї, даючи можливість її свідомої регуляції. Зміна смислу дії як наслідок її усвідомлення, призводить не лише до зміни фізичних характеристик дії, але й до якісного її перетворення. Завдяки усвідомленню трансформується також і поведінка людини в цілому, розвиваються вищі форми поведінки. Вищі психічні функції є інтелектуалізованими і вольовими одночасно, тому усвідомлення та опанування йдуть поряд. Отже, рефлексія є механізмом особистісного розвитку суб'єкта. Враховуючи те, що новоутворенням молодшого шкільного віку є розвиток рефлексії, то саме у цей час постає проблема створення сприятливих психологічних умов для формування саме патріотичної рефлексії.

Аналіз наукових досліджень щодо зазначеної проблеми, зокрема, національної рефлексії (М. А. Шугай), моральної саморегуляції (О. С. Безверхий), рефлексії підлітків (О. В. Савицька), рефлексії процесу навчання (Л. М. Співак), самооцінки учнів (К. О. Островська, О. В. Скрипченко), психолого-педагогічний досвід і практика дозволяють стверджувати, що у системі різноманітних соціальних інститутів, котрі впливають на розвиток особистості, родина є не тільки важливим дієвим компонентом патріотичного виховання,

а й постає інтегральним чинником формування у неї патріотичної рефлексії.

У процесі проведеного дослідження вивчалися чинники, які обумовлюють розвиток патріотичної рефлексії учнів молодшого шкільного віку. До них відносяться сім'я, школа, засоби масової інформації та інші.

Мета статті – визначити роль сім'ї в розвитку патріотичної рефлексії дітей молодшого шкільного віку та довести значущість рівня сформованості патріотичної самосвідомості у батьків як передумови розвитку зазначеної спроможності.

Під впливом нових умов життя народна ідеологія виробляє нові цінності, надає пріоритетності тим ідеям, які найбільшою мірою відтворюють інтереси нації [6, 274]. Як свідчать науковці, у нашого народу високо цінуються ідеї любові до рідного народу, землі, громадянська свідомість, самовідданість і здатність до самопожертви в ім'я рідного народу, незалежної України [6]. Найпершим і найважливішим осередком збереження, застосування і творчого збагачення патріотичної ідеології є родина. У своїй життєдіяльності вона зберігає, як найдорожчу культурно-історичну традицію, кровну, духовну єдність із попередніми поколіннями, систему народних ідей, притаманну усім сім'ям як осередкам даної нації. Народна мудрість акцентує увагу батьків на тому, що завдяки глибокому знанню і впровадженню в життя народної ідеології формується міцна родина - першоклітина народу, нації. Народ над усе ставить сім'ю, дітей і батьків, сімейні цінності. Ідеї вірності й любові батьків один до одного і до дітей, найглибших родинних почуттів мають в народній ідеології найвищий статус серед духовних цінностей. Ідеї рівноправності дружини і чоловіка, шлюбного життя, що опирається на любов, турботу про своїх і чужих дітей, постійне зміцнення сімейних відносин традиційно притаманні нашому народові [6, 280]. У процесі патріотичного відродження виховання та формування саме патріотичної рефлексії дітей молодшого шкільного віку треба дбати про відродження, перш за все, традиційно міцної української сім'ї.

Спілкуючись з батьками, кожна дитина буде образ партнера для взаємодії, послуго-

вуючись такими засобами, як рефлексія і ідентифікація.

Рефлексія у процесах спілкування – це спосіб однієї людини зрозуміти іншу, виходячи з уявлень про себе [4, 217]. Причому цей процес має зворотний вплив: чим глибше вона розуміється на інших, тим повніше й об'єктивніше оцінює себе. Ця залежність посилюється за умови спільної діяльності. В молодшому шкільному віці спільна діяльність батьків та дітей, яка спрямована на формування патріотичної рефлексії, повинна реалізовувати наступні ціннісні орієнтири:

1. Патріотичну свідомість та самосвідомість, патріотичне виховання громадянина, на основі сімейних традицій, досвіду старших поколінь, любові до природи, рідної землі, до свого народу.
2. Готовність до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови держави.
3. Патріотизм, що сприяє утвердженню патріотичної гідності, залучення до практичних справ розбудови державності, формування почуття гідності й гордості за свою Батьківщину.

Разом з тим нами виявлено, що близько 45% сімей не обговорюють та не залучають до участі в подібній діяльності своїх дітей, які навчаються у початковій школі.

Розглядаючи роль сім'ї в формуванні патріотичної рефлексії необхідно звернути увагу і на поняття «ідентифікація». Велике значення має формування у дитини статевої ідентичності, де визначається взаємодія культури та спадковості, яка представлена сукупністю культурних досягнень людства, накопичених у процесі його історичного і суспільного розвитку. Незважаючи на те, що біологічні аспекти статевої ідентичності закладаються ще до народження, статеві ролі та статева ідентичність змінюються на протязі всього життя. Дитина молодшого шкільного віку ототожнює себе з близькими для неї людьми, засвоює нові засоби поведінки, психологічно ідентифікуючи себе з батьками тієї ж статі. Ідентифікація дитини з батьками (сина з батьком, доньки з матір'ю) дійсно має вирішальну роль в вихованні патріотичної рефлексії.

Ефективність розвитку в сімейному колі патріотичної рефлексії залежить від створення

в ньому належних умов. Головна умова формування патріотичної рефлексії – міцний фундамент сім'ї, що базується на її непорушному авторитеті, подружній вірності, любові до дітей і відданості обов'язку їх виховання, материнському покликанні жінки, піднесенні ролі батьків у створенні та захисті домашнього вогнища [6, 366]. Щоб виховати справжніх синів і дочок свого народу, палких патріотів держави, які були б віддані волелюбним заповітам дідів і прадідів і брали активну участь у розбудові незалежної України, слід цілеспрямовано, систематично і послідовно формувати в учнів історичну свідомість [6, 14].

Виявлено, що важливим чинником у формуванні патріотичної рефлексії є також те, наскільки родина живе інтересами всього народу, інтересами держави. Діти прислухаються до розмов батьків, є свідками їхніх вчинків, радіють їхнім успіхам чи співчують невдачам. Виховний вплив сім'ї зростає, якщо батьки цікавляться не лише навчанням, а пізнавальною діяльністю своїх дітей. За таких умов інтереси сім'ї збігаються з інтересами суспільства, формується свідомий громадянин країни [3, 366].

Дієвим чинником в розвитку рефлексії є спільна трудова діяльність батьків і дітей. Успіх значною мірою залежить від традицій сімейного життя. Шляхом опитування встановлено, що лише 41% батьків залучають своїх дітей до такої співпраці.

Виявлено також, що майже у кожній п'ятій-шостій сім'ї батьки мають слабку психолого-педагогічну підготовку, позицію щодо виховання дітей, у кожній десятій родині відсутня єдність і погодженість виховних вимог щодо дітей. Це у певній мірі негативно позначається на розвитку патріотичної рефлексії дітей.

Варто зазначити, що провідну роль у сімейному вихованні відіграє мати. Виявлено, що її почуття впливають на розвиток емоційної складової патріотичної рефлексії дитини. Мати виховує дітей, спираючись на авторитет батька і його підтримку. Виховання моральності, формування чуйності, такту – головний обов'язок матері. Виявлено, що важливою функцією матері є розуміння внутрішнього світу дитини. Величезною є і роль ба-

тька. Справжній батько – це старший друг, твердий, рішучий, вимогливий, вмілий. Батько готує дитину до праці, задає у більшості випадків певні рамки взаємин. Велика роль належить батьку у формуванні патріотичної рефлексії, патріотичного відношення до Батьківщини. Батько й мати однаково відповідальні за долю дитини, вони виховують її разом.

У рівній мірі не може бути авторитету у матері, якщо вона принижує авторитет батька, не може стати справжнім вихователем батько, який не підтримує авторитет матері. Проте виконати свої функції батько й мати можуть лише за умови, що вони є справжнім авторитетом для дітей.

Великий вплив на розвиток патріотичної рефлексії мають родинні виховні традиції. Проте в ході опитування батьків виявлено, що традиції, які в своїй основі мають патріотичний зміст закладені і дотримуються лише у 60% родин: підтримування пам'яті про загиблих членів сімей у роки війни, ведення родоводу, шанобливе ставлення до старших тощо.

Діагностику рівня сформованості патріотичної самосвідомості у дітей в сім'ї під впливом батьків було проведено за допомогою малюнкових методик, методу спостереження, бесіди, анкетування.

У процесі пізнання іншої людини одночасно відбуваються емоційне оцінювання її, намагання зрозуміти вчинки, спрогнозувати її поведінку та змоделювати власну. Цього досягають завдяки використанню механізмів ідентифікації. Одним із найпростіших способів розуміння іншої людини є уподібнення себе з нею, що відіграє важливу роль у спілкуванні і взаємодії. Для того, щоб вивчити формування патріотичної самосвідомості дітей в сім'ї, ми використали саме перцептивний механізм – ідентифікацію.

Ми звернули увагу саме на статеворольову ідентифікацію молодших школярів з батьками. Тобто, намагались дослідити, яким чином відбувається вплив батьків на розвиток патріотичної самосвідомості дітей в сім'ї і хто має більший вплив на молодшого школяра (хлопчика чи дівчинку) батько чи матір.

З метою вивчення статевої ролі ідентифікації дітей з батьками, як важливої умови

розвитку патріотичної самосвідомості, на початковому етапі було використано методiku Кормана, тести «Малюнок сім'ї», «Дім, дерево, людина».

Встановлено, що спілкуючись з батьками, кожна дитина будує образ партнера, послугуючись такими засобами, як рефлексія та ідентифікація. Рефлексія у процесах спілкування – це спосіб однієї людини зрозуміти іншу, виходячи з уявлень про себе. Причому цей процес має зворотній вплив: чим глибше вона розуміється в інших, тим повніше й об'єктивніше оцінює себе. Ця залежність посилюється за умови сумісної діяльності. На основі розвитку рефлексивних складових формується уявлення про своє «Я». Вагому роль у формуванні «Я» суб'єкта відіграє механізм статевої ідентифікації, дію якого вперше описав засновник психоаналізу З. Фрейд. Він тлумачив його як емоційно-когнітивний процес ототожнення суб'єкта себе з іншим суб'єктом, з групою людей, образом і символом. Ідентифікація виникає в процесі неусвідом-

люваного наслідування дитиною дорослого, проте надалі вона набуває форми особливої внутрішньої дії.

У процесі дослідження феномену статевої ідентифікації головна увага зверталась на такі аспекти: на емоції та почуття дитини; на ставлення до членів сім'ї; на сприйняття, взаємодію та ідентифікацію дитини з іншими членами сім'ї.

Результати дослідження представлені нами в таблиці 1. Проведене дослідження виявило, що у молодших школярів «спрацьовує» механізм статевої ідентифікації і діти віддають перевагу батькам однієї з них статі. Під час дослідження, в процесі бесіди було встановлено, що дитина може себе ідентифікувати навіть з самим неясним персонажем на малюнку. Такі випадки мали місце у 22% випадків, що говорить про труднощі у взаємовідносинах з сім'єю та із самим собою. Це негативно впливає на розвиток патріотичної самосвідомості учнів молодших класів.

Таблиця 1

Особливості статевої ідентифікації молодших школярів з батьками

Категорія молодших школярів	Статевої ідентифікація дитини з матір'ю (кількість дітей у %)	Статевої ідентифікація дитини з батьком (кількість дітей у %)
Дівчата	82	18
Хлопчики	31	69

Таким чином, у результаті проведеного дослідження нами були зроблені наступні висновки:

1. Практично не використано всі резерви сім'ї, можливість близьких дорослих у здійсненні допомоги дітям у розвитку патріотичної самосвідомості та самовідчуття.
2. Феномен статевої ідентифікації не використовується батьками на користь дитині, тобто відсутні почуття їх індивідуальної відповідальності.
3. Не сформовано стійке ставлення сім'ї до національних символів, атрибутики, цінностей.

До набору продуктивних формувальних засобів, які впливають на розвиток патріотичної рефлексії у молодшому шкільному віці належать: 1) відносини і мікроклімат в сім'ї; 2) родинні реліквії; 3) ставлення сім'ї до націо-

нальних традицій та звичаїв; 4) певні соціально-значущі види діяльності, справи, вчинки, слова, релігійні ідеї та обряди; 5) вшанування родиною народного календаря; 6) український фольклор, символіка українського народу.

Дослідження дають змогу стверджувати й про те, що роль батька та роль матері є провідними в формуванні патріотичної рефлексії дітей в молодшому шкільному віці.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Довільна поведінка школярів як мета виховання // Рідна школа. — 1993. — № 9. — С. 29—32.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6-ти тт. / Гл. ред. А. В. Запорожец. — Т. 2. : Проблемы общей психологии / под ред. В. В. Давыдова. — М. : Педагогика, 1982. — 504 с.
3. Психология : Учебник для учащихся пед. уч-щ / В. А. Крутецкий. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Просвещение, 1986. — 336 с.
4. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психіч-

- ний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко. — К. : Рад. школа, 1989. — 608 с.
5. Михальченко Н. В. Вплив гендерних відмінностей на формування патріотичної рефлексії дітей молодшого шкільного віку в сім'ї // Гендер: сучасний стан та перспективи розвитку в українському суспільстві. — Херсон : Персей, 2004. — С. 53—62.
 6. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання / Ю. Руденко. — К. : Видавництво ім. Олени Теліги, 2003. — 328 с.
 7. Савицька О. В. Умови та діагностика розвитку рефлексії в підлітковому віці // Психологія: 36. наук. пр. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1999. — Випуск 2 (5). — С. 96—103.
 8. Савчин М. В. Вікова психологія: Навчальний посібник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. — К. : Академвидав, 2005. — 360 с.
 9. Шугай М. А. Психологічний аналіз розвитку національної рефлексії в процесі навчальної діяльності молодших школярів: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Марія Анатоліївна Шугай. — Рівне, 2002. — 24 с.

N. MUHALCHENKO
Mykolaiv

THE ROLE OF THE FAMILY IN THE DEVELOPMENT OF PATRIOTIC REFLECTION JUNIOR SCHOOL

The author shows the role of the family in the development of patriotic reflection of the individual junior student. In the course of the study were studied agents that influence the development of patriotic reflection students. Without the active participation of the father and mother in school life, without constant spiritual communication and mutual enrichment adults and children can not be very family as the primary unit of society. Family positively affects the development and formation of patriotic reflection when purposefully and systematically solve the specific problem of patriotic education. Efficiency formation patriotychnoyi reflection of children in the family depends on a positive, humane and mentally oriented interpersonal climate vzayemostsunkiv its members and design conscious parents psychological and pedagogical content interaction with children. The people above all puts the family, children and parents, family values. The ideas of loyalty and love of parents for each other and the children, deepest feelings with family in folk ideology highest status among spiritual values. Ideas of equality wife and husband, the marriage life that is based on the love and care of their other children, the constant strengthening of family relations traditionally inherent in our people. In the process of revival of patriotic education and formation of patriotic reflection of primary school children should take care of the revival, especially the traditionally strong Ukrainian family. Research and allow argue that the role of the father and mother are leading role in the formation of patriotic consciousness of children in the early school years.

Key words: reflection, reflection patriotic, patriotic consciousness, patriotism, identification, patriotic education of students, family, people's ideology.

Н. В. МИХАЛЬЧЕНКО
г. Николаев

РОЛЬ СЕМЬИ В РАЗВИТИИ ПАТРИОТИЧЕСКОЙ РЕФЛЕКСИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье автор показывает роль семьи в развитии патриотической рефлексии личности младшего школьника. В процессе проведенного исследования изучались средства, которые влияют на развитие патриотической рефлексии учеников. Без активного участия отца и матери в жизни школы, без постоянного духовного общения и взаимного духовного обогащения взрослых и детей невозможна сама семья как первичная ячейка общества. Семья положительно влияет на развитие и формирование патриотической рефлексии, когда целенаправленно и систематически решает конкретные задачи по патриотическому воспитанию. Эффективность формирования патриотической рефлексии детей в семье зависит от положительного, гуманно и ментально ориентированного климата межличностных взаимоотношений ее членов и осознанного проектирования родителями психолого-педагогического содержания взаимодействия с детьми.

Ключевые слова: рефлексия, патриотическая рефлексия, патриотическое самосознание, патриотизм, идентификация, патриотическое воспитание учащихся, семья, народная идеология.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2015